

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

————— (190) —————

VÖRÖS LÁSZLÓ

ÁT KELL-E ÉRTÉKELNI JUHÁSZ GYULÁT?

1992.

SZEGED

1992.

ÁT KELL-E ÉRTÉKELNI JUHÁSZ GYULÁT?*

A nagy változások korát éljük és ma még csak találgatjuk, mikor, hol és hogyan fogunk megállapodni. A változások időszaka szükségképpen átértékelésekkel jár; az teljesen biztos, hogy a történettudományban ez jelentékeny mérvű lesz, főleg a legújabb idők históriájában, nem csupán koncepcionális okok miatt, hanem a most már többé-kevésbé szabadon hozzáférhető dokumentumok, az új tényanyag kényszere folytán is. Bizonyos mértékű átértékelés magától értetődően az irodalomtörténetírásban sem kerülhető el. A kérdés csak az, milyen célból és milyen alapon megy ez majd végbe; lesz-e annyi haszna, mint amennyi kárt okoz. Aggasztó jelekkel máris lehet találkozni.

Egy nemrégiben megjelent tanulmányból idézek: „Hiszen most megint csak nem tudjuk, hányadán is állunk modern klasszikusainkkal, kinek hol a helye irodalmunk 20. századi történetében. Ám ha ezt a kérdést az irodalom történeti valóságának alakulása felől, vagyis az irodalomtörténet tényleges illetékességi zónája felől vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy jelenleg több klasszikusunknak is változik az egykor végleges érvénnyel megjelölt irodalomtörténeti helye: módosul, éspedig jelentőségében megerősödve Babitsé, Kosztolányié, Máraié, Szabó Lőrincé — de módosul, változik (némileg ellentett irányban) Móriczé, a népi íróké, de bizonyos fokig még József Attiláé is.”¹ Teljes joggal erősödik föl Babitsé, Kosztolányié, Szabó Lőrincé — bár őket eddig is igen magasra értékelték az irodalomtörténészek és az olvasók egyaránt —, s kiváltképpen Máraié, akinek számos műve csak mostanában lett elérhető olvasmány. Teljes joggal — ismétlem —, de miért kell ennek föltétlenül azzal járnai, hogy mások meg leértékelődjenek! Miért kell folyton vagy—vagyokban gondolkodni is—isek helyett!

Juhász Gyula név szerint nincs benne az iménti fősorolásban, de bizvást idevehetjük a koncepció szelleme alapján; őt is fenyegeti a leértékeléssel végződő átértékelés veszélye, amit nála még tetéz alkatának az a sajátossága, amit legérzékletesebben Mohácsi Jenő írt meg a fiatal, az egyetemista Juhászról adott jellemzésében: „... olyan is volt a feje néha, mint egy rosszul különítő rádiókészülék, amelyről muzsika, fölolvasás, színdarab és híradás anyaga egyszerre hallik össze-vissza.”² Betegsége és perifériára szorított-sága éveit nem számítva Juhász ilyen kavargó forgatagként élte meg az életet, úgyszólván minden fontos élményre reagálva — cikkben gyorsan, versben inkább később —, úgyhogy rá is érvényes az az Adyról tett megállapítás, hogy mindig s mindenben átélte az ellentét másik oldalát is. Egy ilyen költőnél, akinek — Hegellel szólva — „be kell lépnie az élet kellős közepébe”, akinek — ismét Hegelt idézve — „ízig-vérig ismernie kell a létezését”,

* Elhangzott a Makó irodalmi öröksége c. tudományos konferencián, 1991. május 4-én Makón.

¹ Kulcsár Szabó Ernő: Hermeneutika és irodalomfelfogás. Kritika. 1990. 11. sz.

² Idézi Péter László az Örökség előszavában. Juhász Gyula: Örökség, Válogatott prózai írások, vál. Péter László, 1. Bp. 1958. 10.

az életet a maga ellentmondásosságában, minél teljesebb szövevényében, annál az ellentételezettség természetes velejáró. Ám a felszínes megközelítés, amely mindebből csupán részleteket ragad ki, tetszőleges önkénye szerint próbálhatja „igazolni”, hogy Juhász Gyula mondjuk turáni ősmagyarkodó volt, vagy hogy szellemi horizontja — éppen ellenkezőleg — európai tágasságú. Egysíkián beállíthatja mélyen vallásos költőnek vagy kemény szavú antiklerikálisnak; nacionalistának vagy internacionalistának; osztrályharcos forradalmárnak vagy az erőszakmentesség zászlóvivőjének. A közeljövő új irodalomtörténetének ezért az egységben-látás, a szintézisteremtés elemi követelménye lesz, más-különbén megint súlyos torzulások állnak elő.

Mert itt van például a századelő egyik alapidilemmája — ami persze a maga módján, meg-megújulón örökérvényű is —: a lírikus és a tömeg, az egyéniség és a közösség viszonyának kérdése. Mint sokan mások akkor, Juhász is Nietzsche és Tolsztoj eszméinek konfliktusaként, belső ütköztetéseként éli meg ezt elsősorban. Mindkettő elementáris erővel hatott rá. Először még nem is szikráznak össze a pólusok, Nietzsche egy ideig majdhogynem korlátlan úr. Juhász „új igéknek, szabadító szavaknak”³ mondja tanítását, s így vall róla frott, *Nietzsche* c. versében: „Nekem Te vagy az utat mutató!” Bírálja ugyan az Übermensch erkölcsi gáttalanságát, mondván, hogy ez „etikai köd és szociális káosz”,⁴ de a sodró stíluson és a költői szépségeken túl mélyen megejti a nietzschei egyéniségkultusz, a pogány életöröm és a dionyszoszi életmámor.

Röviddel később azonban már az erő, a nagyság s az öröm Zaratusztrája mellé egyenrangú félként odaáll a szeretet, a lemondás, a szelídség Jézusa — pl. *Az élet hegyén* c. versben —, és kettejük küzdelme egy ideig eldöntetlen, mígnem a Tolsztojjal is meg-erősített evangéliumi szeretetszeme végérvényesen fölülkerekedik: „Az intelligencia fagyos orma nagyon szomorú, nagyon keserves menedék az emberiség legnagyobbjainak is... Minden művész... lelkében megcsendülnek néha-néha a fehér, szelíd názáreti holdfényes igéi a nyolc boldogságról. A nagy magányok és mély elcsüggedések óráiban kell éreznie a legnagyobbnak is, hogy mennyire egyedül van a társai, a testvérei, a többi emberek nélkül. És kell éreznie az igazságát annak, hogy jobbak legyünk, hogy szebbek legyünk, hogy igazabbak legyünk, hogy boldogabbak legyünk! Az emberi szolidaritás ez egyedül üdvözítő igéit Tolsztoj Leó hírdeti a legszentebb hévvel Krisztus után a küzdő, vergődő emberiségnek.”⁵

A számunkra leglényegesebb tanulság azonban éppen most jön: a Nietzschéből vállalt eszmények nem múltak el Juhásznál nyomtalanul, egyáltalán nem hullottak ki gondolat- és érzésvilágából, hanem hol rejtettebben és ösztönösebben, hol tudatosabban mindvégig megmaradtak, szinte beléivódtak a költőbe. És itt természetesen nem egyszerűen arról van szó, hogy Nietzschéről később is sokszor írt verset vagy cikket, min-

³ Juhász Gyula: Nietzsche. Délmagyarország, 1925. aug. 25.; Juhász Gyula Összes Művei (a továbbiakban JGYÖM), szerk. Péter László. 7. Bp. 1969. Sajtó alá rendezte Ilia Mihály. 201.

⁴ Juhász Gyula: Nietzsche és a társadalom. Az Új Század, 1905. nov. JGYÖM 5. Bp. 1968. Sajtó alá rendezte Grezsa Ferenc és Ilia Mihály. 62.

⁵ Juhász Gyula: Tolsztoj. Szeged és Vidéke, 1907. júl. 17. JGYÖM 5. 116—117.

denkor az elismerés, sőt csodálat hangján, hanem Nietzsche jóval lényegibb, mélyebb és átfogóbb jelenlétéről; arról, hogy a jézusi—tolsztoji szeretettan diadalmaskodása mellett is létrejött nála egy szép egyensúly a két sarkpont közt: a szolidaritás és a minél teljesebb egyéniség, a gazdag individualitás szintézise, az emberi jóság és nagyság ötvözése mint eszmény.

Az életöröm—életmámor kérdéskörét itt még vázlatosan sincs módunk ismertetni, az egyéniségkultuszról azonban kell ejteni néhány szót. A nagy egyéniség mélységes tisztelete Juhászt egész pályáján végigkísérte. Kevés olyan magyar költő van, aki annyi verset írt lángelmékről, mint ő. A sor nagyon-nagyon hosszú, csak mutatóba említsünk néhányat: Ovidius, Vörösmarty, Shakespeare, Nietzsche, Szokratész, Madách, Napóleon, Boccaccio, Liszt Ferenc, Michelangelo, Goethe, Széchenyi, Beethoven, Gandhi, Petőfi, Arany János, Baudelaire, és természetesen Ady. A kétségkívül meglévő parnasszista hatás ezt önmagában nem magyarázza, csak színezi — a tartalmi elemzés kiváltképpen meggyőzne erről.

Ám a másik oldalon kevés az olyan költőnk is, aki a kisemberi értékek, az egyszerű életek mással nem pótolható jeles tulajdonságait ilyen gyakran és bensőségesen verselte volna meg Mári nényétől Ancsa szolgálón és a muszka hadifoglyon keresztül a koldusig. Nietzsche és Tolsztoj ellentét-egységéből is tudta vagy érezte, hogy a maga módján mindkettő — a kiemelkedő egyéniség és a kisember is — igazán nagy és nélkülözhetetlen összemberi érték. Nietzsche beléivódott Tolsztojba és az evangéliumi szeretettanba, Juhász idegei mélyén mindvégig ott volt a Tolsztojhoz illesztett Nietzsche.

Az összefolyamat elemzése tehát nem vegytiszta választást és vállalást mutat ki a két út között, hanem sokkal összetettebb képet ad. Megváltoztatva a megváltoztatandókat, ugyanez érvényes Juhász Gyula vallásosságára is. *Aldott végzetem* c. versében írja 1909-ben:

Megölt pogány hitem napos malasztja
Még vágyamat hevfti boldogan,
S új hitek, új kétségek salakja
Bennem száz színben új lángot fogan.

Bennem a hindúk bölcsessége szunnyad,
Bennem a hellén aranykor ragyog,

egyik cikkében pedig így jellemzi magát: „Én nemcsak szabadgondolkodó, de keresztény és magyar vagyok.”⁶ Mindkét önarckép nagyon pontos — annyiban, hogy Juhász Gyulánál valóban még megközelítő érvénnyel sem beszélhetünk egész életpályáján végighúzódomogén vallásos érzésről, sőt valamiféle töretlen irányú tendenciáról sem. Az késtég-telen, hogy nagy általánosságokban egy eklektikus, felszínes vallási érzéstől mélyebb, a

⁶ Juhász Gyula: Az igaz papság hamis tükre. Délmagyarország, 1919. márc. 6.

tételes katolicizmushoz közelebb álló vallásossághoz jutott el. A két végpont között azonban rendkívül nagyarányú és egyenetlen hullámzás van. Ő írta:

Künn a világ van. Künn van az idő,
Künn van a tér. Itt örökkévalóság,
A mi életünk örök, rémítő,
A mi rózsáink a mennyei rózsák,
A mi szivünkön az Isten szeme,
A mi életünk az Isten kezében,
A mi zenénk a mennyei zene,
A mi országunk fönn az örök égben!

(Vigilia)

Ám ezek is az ő sorai:

Időn, teren tul éktelen
Süket csönd szunnyad végtelen
És álmodik az Ismeretlen.

És mulnak évek, milliók
És minden, minden veszni fog
És nem nyit rózsza több a kertben.

Időn, teren tul éktelen
Éjfélt kondit a végtelen
S alszik tovább az Ismeretlen.

(Per omnia saecula...)

Juhász Gyula sajátos vallásfelfogása számos gondolati hatás (Renan könyve, a Jézus élete, Nietzsche és Tolsztoj tanai, Schmitt Jenő Henrik újgnoszticizmusa, buddhizmus, pozitívizmus, vulgármaterializmus, marxizmus stb.) és valóságélmény (neveltetése, kispapsága) befogadásának bonyolult komplexumaként, kavargó együtteseként jött létre úgy, hogy alkotó elemei folyton cserélődtek, egymást fölvaltották, kiszorították.

Ha ebben az eszme- és érzelemhullámzásban mégis kikristályosodó, nagyjából állandó összetevőket akarunk kiemelni, az alábbi három fő elemet hangsúlyozhatjuk:

1. Juhász a vallásban nem az Isten által az emberekbe oltott örök törvényt látta, hanem történelmileg keletkezett eszmeáramlatot, szellemi mozgalmat, amely aztán tömegméretekben az emberi magatartást meghatározó erő lesz. Legpontosabban talán így lehetne körülírni vallászelemlétét: vallás minden olyan eszme, amely nemes célért küzd és nagy

tömegeket ragad magával. Vallásalapító Jézus, Buddha, Tolsztoj, sőt „korunk nagy vallásalapítója” Nietzsche is.⁷

2. Másik lényeges eleme szemléletének: a vallás nem tudományos megfontolásokra épít, hanem a kitzított célba vett hitre. De az egyes vallási irányzatok mind létjogosultak, egyenrangúak, egyik a másik fölé nem emelhető: „Kereszténység: ez nagy tan, olyan nagy, mint az, amelyet Sakyamuni hirdetett a benaresi prédikációban, olyan nagy, mint az az Etika, amelyet Spinoza írt.”⁸

3. Ezzel a vallásszemlélettel szorosan összefügg Juhásznak Istenről alkotott képe. A vallásalapítók földi emberek, az Isten a „nagy ismreletlen”, aki a húszas évek közepéig csak elvétve foglalkoztatja a költőt (attól kezdve már jobban, személyes sorsa alakulásának és betegségének is függvényeként). Annál inkább foglalkoztatja Jézus. De ő nem Isten, hanem ember. Ezt ugyan nyíltan ritkán mondja ki, de mindig érzékelteti: „Ezelőtt ezerkilencszáz esztendővel egy szép, szomorú férfi járt itt közöttünk...”⁹ Juhász sohasem használja azt a kifejezést, hogy „Isten Fia”, hanem: názáreti, názáreti ember, galileai férfi, Ember Fia. Prohászka Ottokárhoz írott 1919-es híres cikkében pedig nyíltan renani nézetet vall: „Én Krisztusban nem azt csodálom, Prohászka Ottokár, hogy az Isten emberré lett, hanem, hogy az ember isteni magaslatra emelkedett! Ez a valódi csoda, a mélységes misztérium, az emberi nagyság, a civilizáció legkülönb ténye...”¹⁰

Bibliai verseinek központi alakja Jézus, aki itt élt az emberek között, maga is szenvedett, szeretett, hitt és csalatkozott. Az eszményi embert látta Juhász Krisztusban, az emberi nagyságot, fenséget, az emberi fejlődés lehetőségét, az emberi szolidaritáson alapuló ideális társadalom szelíd harcosát (Nietzsche és Tolsztoj itt is egyesül, ebben a Jézus-képben!).

Juhász vallásosságának eme vázlatos áttekintésével szintén azt próbáltam érzékeltetni, amit lépten-nyomon hangsúlyozni szeretnék: ha lesz átértékelés, hiteles csak akkor lehet, ha olyan összetettségben akarja és tudja megragadni tárgyát, amilyen az a maga valóságában.

De „az emberi szolidaritáson alapuló ideális társadalom” említésével már el is jutottunk Juhász Gyula és a munkásmozgalom, Juhász és a forradalom témájához. Aligha tévedek amikor azt mondom, féltő, hogy egy szimplifikáló szemlélet ezen a ponton alkalmazza leginkább előszeretettel azt a módszert, hogy ami korábban erénynek számított, az hiba lesz, és megfordítva is. Nagyon tanulságosak ezzel kapcsolatban magának Juhásznak sorai 1919 októberéből, tehát egy akkori magyar rendszerváltás idejéből: „Anatole France nagy szocialista ... És Anatole Francenak nem ártott meg ez a meggyőződés, ez a színvalóság és hitvallás, egyetlen művelt francia sincs, aki őt ezért rossz franciának tartaná. A művelt nyugaton ez rendjén van, ám a művelt keleten, nálunk? Nálunk Anatole France lett

⁷ Vö. 3. jegyz. 200.

⁸ Juhász Gyula: Prohászka Ottokárhoz. Délmagyarország, 1919. szept. 14. JGYÖM 6. Bp. 1969. Sajtó alá rendezte Grezsa Ferenc. 233.

⁹ Juhász Gyula: Képek a búcsúról. Szeged és Vidéke, 1906. aug. 5. JGYÖM 5. 89.

¹⁰ Vö. 8. sz. jegyz. Juhász Gy. kiemelése.

volna az első, akit hűvösre tettek volna. Hiszen igaz, Móricz Zsigmondot hűvösre is tették.”¹¹

Ebben a nagyon fontos tárgykörben alapvető elvi álláspontomat mondanám el a következőkben tézisszerűen, de igen határozottan:

1. Juhász Gyula egész életében következetesen a kisemberek, a szegények, a szenvedők boldogulásának ügye mellett állt: „Minden szerelmet most rád pazarolva/Szerettek nép, munkás és szenvedő” — hogy csak egyetlen ilyen vallomását idézzük a nagyon sok közül, épp az *Új vallomás* c. versből. Melléjük állt, ha úgy tetszik bizonyos örök emberi értékek nevében, amilyen a klasszikus hármasság, a szabadság, egyenlőség, testvériség; aztán az igazságosság, demokrácia, haladás, de melléjük állt a jézusi tanítások jegyében is. Mint ahogy melléjük állt irodalmunk örökségétől ösztönözve is, hiszen a magyar irodalom legjáva mindig ezt a humánus ügyet szolgálta.

2. A meghatározott történelmi feltételek közt Juhász ezt a bensejéből vezérelt baloldali, plebejus elhivatottságot szükségképpen a munkásmozgalom sodrában érvényesíthette legjobban. Találkozásuk törvényszerű, s művészileg és emberileg is serkentő volt; nemcsak az 1918 végi—1919 eleji fölívelés idején, hanem a bukás utáni években is. S mivel a mozgalom útja az adott történelmi helyzetben a forradalmakhoz vezetett, Juhász is melléjük állt, mint ahogy irodalmunk legjáva ugyanezt tette akkor.

3. Annál is inkább így történhetett ez, mert testet öltött Juhász nagy vágya, vér nélkül győzött a forradalom 1918 őszén és 1919 márciusában is. Az evangéliumi szereteteszme és a tolsztoji erőszakmentesség vonzásában élő Juhász számára ez elsőrendűen fontos volt. 1919 végétől legfőképpen azért maradt az őszirózsás forradalom hűséges híve, mert a Tanácsköztársaság gyakori öncélú terrorja már távol állt tőle, s ezért ítélte el 1919 után a vörös terrort és a fehér terrort egyaránt.

4. Számomra Juhász Gyula munkásmozgalmi kötődése és forradalmisága elvileg ugyanúgy érény ma is mint korábban, és mindenkor annak kellene maradni: együtt haladt a kor progresszív áramával és ami a legfőbb, esztétikailag is értéket termő volt ez a vonzalom. Az más kérdés, hogy ha ehhez kapcsolódón értékelésbeli torzulások állnának fenn akár „fölfelé”, akár „lefelé” — ha tehát írásainak munkásmozgalmi, benne forradalmi vonulata pusztán ideológiai indíttatásból tényleges esztétikai értékeinél magasabbra helyeztetett vagy ellenkezőleg, alacsonyabbra értékelődött, mert a vörös terrortól kritikusan szólt —, akkor és ott a korrekciókat el kell végezni. Ez azonban nem elvi, hanem praktikus kérdés.

Mindent összegezve: átértékelés helyett újraértékelést tartanék jónak, Juhász Gyuláról és bárki másról is. Újraértékelést olyan módon, ahogyan ez az irodalomtörténetírásnak mindenkor feladata is. Mert árnyalásra és finomításra — sőt szükség esetén lényegi változtatásokra — természetesen folyton szükség van, de súlyos hiba lenne politikai divatoknak és széljárásoknak kitenni írói és költői életműveket vagy egyedi alkotásokat akár az irodalomtudományban, akár — és ezt nagyon-nagyon hangsúlyozom! — a közoktatásban.

¹¹ Juhász Gyula: A fehér kövön. Délmagyarország, 1919. okt. 17. JGYÖM 6. 255.

Az újraértékeléskor két módszertani alapelv legyen szent és sérthetetlen: a tény-tisztelet és az egységben-látás, az a komplex megközelítés, amely — ahogy korábban már mondtam — hozzáillő tud lenni vizsgált tárgyához, annak összetettségéhez. Ehhez természetesen a szakmai tudáson túl nagyfokú szemléleti tárgyilagosság és tolerancia szükséges; olyan, amilyenre Juhász Gyula is szép példát adott: „A hagyományokkal szakító Petőfi és a hagyományokat ápoló Arany egészen szépen megáruznak egy gyékényen az életben és a halhatatlanságban, éppen azért, mert kölcsönösen elismerik a valódi tehetség jogát, és a plebejus Schiller is egészen jól megfér a patricius Goethével, noha máskülönben két világnézet választja el őket egymástól.”¹²

S a legvégén stílszerűen egyik Makóról írott cikkéből idéznék szintén szép példát erre a toleranciára: „Ebben az álmatagon elnyújtózó alföldi városban mintha a magyarság két nagy ellentétének lelke viaskodnék a halál után a feltámadás reményében. Az egyik a tornyai kurucé, a keménykötésű *Justh* Gyuláé, a békétlen nagyúré, akit a háború végén ... a forradalmas költő mint legigazabb magyart siratott el, a másik a földéaki bölcsé, *Návay* Lajosé, aki egy tiszta és magányos életet pecsételt meg a vértanú halállal.

Ennek a két nagyszerű és egyszerű férfinak emléke él és harcol tovább Makón, zsellérházak mélyén és a vármegyeház arkádjai alatt. Kossuth Lajos örökségét védelmezte az egyik, az örök negyvennyolcat... az eb ura fakó ősi szilaj erejével és haragjával, az Eötvös József hagyatékát ápolta a másik, a nemes liberálizmus és az okos demokrácia szeplőtlen eszményeit...

A két nagy ellentét lényegében egy ... és a végső harcban győznie kell a tornyai kuruc és a földéaki bölcs egyesített zászlajának. Mintha két láthatatlan szobor állana egymás mellett örökké Makó városának főterén, egy maradandó gránittalapzaton, a bronzképzű *Justh* Gyula kezét fog a márványhomlokú *Návay* Lajossal, és *megbékülten és megengesztelődve mutatnak bele mind a ketten a hajnalodni kezdő magyar jövőndőbe.*”¹³

Ilyen türelmes szemlélettel lenne szép az új magyar irodalomtörténet és ami még fontosabb, az új magyar élet.

¹² Juhász Gyula: Az irodalom egyessége. Délmagyarország, 1927. ápr. 10. JGYÖM 8. Bp. 1971. Sajtó alá rendezte Ilia Mihály. 52.

¹³ Juhász Gyula: Makó. Délmagyarország, 1926. szept. 12. JGYÖM 7. 297—300. Juhász Gy. kiemelése.

LÁSZLÓ VÖRÖS

SOLLTE DIE DICHTUNG VON GYULA JUHÁSZ UMGEWERTET WERDEN?

Die gesellschaftlichen Veränderungen der jüngsten Zeit in Ungarn haben zur Folge, dass manche Züge in den Gesellschaftswissenschaften also auch in der Literaturgeschichte umgewertet werden. Es ist zu befürchten, dass aufgrund einer veränderten politischen und ideologischen Norm wiederum einseitig geurteilt wird. Der Verfasser hat die Meinung, dass statt einer Umwertung diesmal eine sachliche wissenschaftliche Neuwertung erforderlich wäre. Die wichtigsten methodischen Grundlegungen seien die Sachlichkeit und die komplexe Behandlung. In der Abhandlung wird aufgrund Schwerpunkte des Schaffens von Gyula Juhász (Rezeption von Nietzsche und Tolstoi; Gyula Juhász und die Religion; Gyula Juhász und die Arbeiterbewegung) dargestellt, welche Gefahr und vereinfachte Ereignisse die einseitige Analyse zur Folge hat. Die wahre Perspektive der Literaturgeschichte liegt in einer Synthese.